

Türk Dünyası

ARASTIRMALARI

24

HAZİRAN 1983

YAYIN KURULU

Prof. Dr. Turan YAZGAN - Doç. Dr. A. Mertol TULUM - Doç. Dr. Enis ÖKSÜZ - Doç. Dr. Mustafa E. ERKAL - Doç. Dr. Ahmet GÖKÇEN - Yar. Doç. Dr. Ahmet YÖRÜK - Dr. Taner KARAHASANOĞLU

TÜRK DÜNYASI ARAŞTIRMALARI © Sayı: 24 © Haziran 1983 © İki Ayda Bir Yayınlanır. © Sahibi: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Adına Prof. Dr. Turan YAZGAN © Yazı İşleri Müdürü: Saadet PINAR © İdarehane: Hoşkadem Mahallesi, Kırıktulumba Sokağı, Belediye Sarayı Arkası, Ankaravi Mehmet Efendi Medresesi — İSTANBUL © Dizgi-Baskı: Kazancı Matbaacılık Sanayii © Fiyatı: 400 TL., Yıllık Abone Bedeli (6 Sayı) 2000 TL. Öğretmen ve Öğrencilere 1500 TL. Yurtdışı: Almanya 50 DM., A.B.D. 27 \$, Banka Hesap No.: Türkiye Vakıflar Bankası Aksaray Şubesi 20/20054-9 © Ziraat Bankası Aksaray Şubesi 13081.

HABERLEŞME ADRESİ:

P.K. 94 — Aksaray/İSTANBUL Telefon : 520 53 63

ALMAN ŞAİRİ HEINRICH HEINE'DE (1797-1856) ŞARK VE İSLÂMÎ TÜRK DÜNYASI

Doç. Dr. Selçuk ÜNLÜ *

18. asır Alman Edebiyatı'na akılcılık (Rationalismus) hâkimdir. Dinî, peşin hükümlere itibar edilmez. Muhtelif dinler ve ırklar arasındaki farklar önemsenmez. Bu, çekirdeğini akılcılığın teşkil ettiği, Alman Aydınlik çağı'nın (Aufklärung) bir gereğidir. Bunun neticesi olarak, İslâm Dini'ne mensup Türk İnsanı ile ülkesi müsbet bir bakış açısı ile ele alınır¹.

Bu aydınlık çağı geleneği, 19. asır başlarında da etkisini sürdürür ve başka J.W. von Goethe (1749-1832) ve Friedrich Rückert (1788-1866) olmak üzere, bir çok şairler eserleriyle Doğu'ya uzanırlar ve birçok Alman şairinin de dikkatlerini bu renkli dünyaya çekerler.

Goethe'nin etkisinde kalarak Şark ve Şark'ın bir parçasını teşkil eden Türk Dünyası'yla yakından ilgililenen şairlerden biri de, Heinrich Heine (1797-1856) dir. Heine, Goethe'yi genelde sevmemekle beraber, "Romantische Schule" (Romantik Ekol) yazısında, onun Şark-Garb Divanı'nın (West-östlicher Diwan, 1814-1819) Şarklılaşma yönünde Alman Edebiyatı'na (orientalisierende Literatur) büyük etkisi olduğunu ifade ile,

"Unsere Lyriker besingen jetzt den Orient"²

"Lirik şairlerimiz artık Şark'ı terennüm eder oldular"

demektedir.

* Erzurum Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Alman Dili ve Edebiyatı Öğretim Üyesidir.

¹ Selçuk Ünlü; "11-18. Alman Edebiyatı'nda Türk imajının Değişmesi", Türk Dünyası Araştırmaları, Aralık 1981, Sayı: 15.

² Englische Fragmente, V, S. 263.

S. ÜNLÜ: HEINRICH'DE İSLÂM-TÜRK DÜNYASI

Heine, Şarklaşmaya karşı değildir. Daha 1829'larda Heinrich Stieglitz'in (1803-1849) "Bildern des Orients, 1832" (Şarktan Tasvirler) adlı eserini el yazması halinde görmüş ve beğenmiş olmalı³. Onun Şarklaşmaya karşı olmadığını, 1826'larda yazmış olduğu birkaç mektuptan da görmek mümkündür⁴.

Aslında Heine gibi, Avrupa insanında, rüyalarını, ümitlerini, Doğu'da gerçekleştirmek için karşı durulmaz bir istek her zaman mevcuttur⁵. Şark'ın masal dünyasıyla karşılaşmak, 18. asrın başından beri Şark'ı tasavvur tarzına yeni boyutlar kazandırır. "1001 Gece Masalları"nın yayınlanmasından sonra ulaşılmış olduğu başarı, bunu göstermektedir. His ve duygulara hitap eden Romantizmle bu ihtiyaç büyük ölçüde gelişme gösterir. Hasret (*romantische Sehnsucht*)'de, bu akımın hususiyetlerindedir. Geçmiş zamanlara ve uzak dünyalara hasret duyuluyor; zaman, mekân ve kültürel tatminsizliği aşmak için Batı'da olmayan çok şeylerin Şark'da bulunacağı düşünülüyordu. Şair Wilhelm Heinrich Wackenroder (1773-1798),

"Das Morgenland ist die Heimat alles Wunderbaren"⁶

"Şark, bütün mucizelerin diyarıdır"

tezini müdafaa ediyordu.

Çağdaşlarından Novalis-Friedrich von Hardenberg (1772-1801) için söz konusu olan da,

"Das Land der Poesie-das Romantische Morgenland"⁷

"Şiirin Ülkesi, Romantik Şark'dır".

cümlelerinde ifadesini bulmaktadır.

Friedrich Schlegel de, aynı düşünceyle,

"Im Orient müssen wir das höchste Romantische suchen"⁸

"Şark'ta en ulvî, romantik olanı aramalıyız"

diyordu.

³ H.H. Houlsen, *Gespräche mit Heinrich Heine*, Frankfurt/M. 1926 Nr. 184, S. 245.

⁴ Monier Fendri, *Heinrich Heines Verhältnis zum Orient*, 1980, S. 108.

⁵ G.E. von Grünebaum, *Der Islâm in Mittelalter*, Stuttgart-Zürich, 1963, S. 78.

⁶ *Wunderbare morgenländische Märchen von einem nackten Heiligen*, herausgegeben von Ludwig Tieck, 1799.

⁷ Novalis, *Heinrich von Ofterdingen*, Kapitel: 7.

⁸ Friedrich Schlegel, *Athenäum*, III, Berlin 1800 S. 103.

Grünebaum, "Herodot'un gezilerinden beri Batı, Şark'ın mucizelerini hayal etmiş durmuştur"⁹ demektedir.

Şark'a ilk haclı seferleri düzenlenirken, kafalarda yer alan gene o mucizevi hayallerdi. Bal ve süt akan ırmaklar, hayal ve merak ediliyordu. Şark ve Şarklı ile yüzyıllarca devam eden harb ve sulh münasebetleri (Haclı Seferleri) sonucu bu hayaller, mucize ve efsanelerle yoğrulu muhtevalarından birşey kaybetmediler. Aksine, Heine'nin de tesbit ettiği gibi, bu Haclı Seferleri geleneği, daha sonraki nesillerin nurlu-mitolojik (verklärt) Şark imajını teşkil edecekti.

Yeni zamanda canlanan ticaret ve gezi trafiği (keşif gezileri) de, bu imajı değiştirmede. Aslında Avrupa'da Doğu için spesifik ilgi, keşifler devrinde başlar¹⁰. Yeni bir dürtü ile, 19. asrın başından beri geniş anlamda felsefi, edebî ve exotik açıdan, Şark'ın hazineleri aranmaya başlandı¹¹.

Çünkü çokları için bu, yalnızca arayış (Suche) değil, fakat aynı zamanda, mukaddes bir göç (Hegire-Hicra-Hicret), bir sığınıştır (Zuflucht). Goethe'nin,

"Nord und West und Süd zersplittern,
Thône bersten, Reiche Zittern;
Flüchte Du im reinen Osten,
Patriarchenluft zu kosten,
Unter Lieben, Trinken, Singen,
Soll Dich Chiesers quell verjüngen"¹²

"Kuzey, Batı ve Güney dağılsın, Tahtlar sallansın,
ülkeler korksun; sen günahsız (masum) Doğu'ya
sığın! Mukaddes havayı tat, için, sevip eğlenirken,
Cennet ırmakları seni gençleştirsin!"

sözleri bunu ne güzel ifade etmektedirler.

Şark'ın tam tarifi mümkün değil, fakat Şark (Orient) ifadesinin kavram tarihi açısından, özel ölçüde bir gelişim ol-

⁹ Grünebaum, a.g.e., S. 79.

¹⁰ K.G. Goldammer, *Der Mythos von Ost und West*, München-Basel, 1962, S. 32, Karş. Paul Hultsch, *Der Orient in der dt. Barockliteratur*, Diss. Breslau, 1936, S. 8 ff.

¹¹ Griedrich Schlegel, a.g.e., S. 103.

¹² J.W. von Goethe, *West-Östlicher Diwan*, Buch des Sängers, 1814, S. 3.

S. ÜNLÜ: HEINRICH'DE İSLÂM-TÜRK DÜNYASI

gusu (Entwicklungsgebilde) olduğu kabul edilmelidir. Bu kavram, sayısız değişiklikler geçirmiştir. Öyle ya, Şark neresidir? Bu, tarihin çeşitli devrelerinde değişik şekilde anlaşılmış, bakış açısı, değerlendirenin hükmüne göre konmuş ve bu, bugün de tam sınırlandırılmış değildir¹³. Burada söz konusu olan, şüphesiz coğrafyacı ve kültür tarihçisinin Şark'ıdır.

Şairin Şark'ı başkadır. Her ne kadar şair, coğrafyacı veya tarihçinin Şark'ına dayansa da, onunkinin farazî bir boyutu vardır. Bu, "poetische" (edebî) boyuttur. Heine, bunun için isabetli bir şekilde, bunu, "Poesie O'ient" (Edebî Şark" olarak niteler.

Çünkü bu, hayal gücünün üzerinde ve tabii edebî kaynaklardan örülmüştür. Gerçekte olmayan, fikirde var olan Şark'tır¹⁴. Böylece o, C. Niebuks ve J.L. Burkhard'ın, ilmî ve nesnel olarak sözünü ettikleri kesin, (exakt) Şark'tan ayrılır.

Heine'de de Şark'a hasret, parola (Stichwort) olarak geçerlilik kazanır.

Heine, uzak dünyalara olan hasretini, hiç bir şairin yapmadığı şekilde dile getirir. Bunun için de, en önemli Avrupa'lı Exotist'lerden sayılır¹⁵. Avrupa Exotizmi, aslında Doğu'ya yöneliktir. Heine'de Şark, istisnasız, onun uzağa olan gizli (latent) hasretinin cazibe (atraksiyon) noktasıdır. Heine için Şark, Batı-Kuzey ülkesiyle dengeyi sağlar, hem iklim-tabiat, hem de fikir yönünden; Batı'da soğukluk, Şark'ta ise latif bir sıcaklık vardır. Heine'nin Şark'a olan ilgisi ve bağlılığı (Hand und Drang), çocukluğunda kökleşir. "1001 Gece Masalları'nın, çocukluğunda ona olan etkisi biliniyor. Şair olarak olgunlaşıp, Fransa'da otururken, Şark ve Türk Dünyası ile ilgili eserleri okur ve yeni bilgiler kazanır. Soğuk çevresine karşı tepkisi artar. Kurtuluşu, G.E. Lessing (1729-1781) gibi, Şark'ta arar; bu edebî ve hayalî Şark'tır.

Heine'nin Doğu'ya uzanışı, 19. asır Avrupası'nın romantik (exotik) çıkış noktasını ifade eder. Batı bıkkınlığı (Abendland-Überdruss), ve Avrupa yorgunluğu (Europa-Müdigkeit) gibi hususların rolü büyüktür. Eğer insan bu duruma düşerse, çok

¹³ K.G. Goldammer, a.g.e., S. 19.

¹⁴ H. Heiner, *Englische Fragmente*, VII, S. 424.

¹⁵ Griedrich Brie, *Exotismus der Sinne*, Heidelberg 1920, S. 17.

uzaklara hasret dile gelir, yani Nietzsche'nin ifadesiyle, bulutlu, nemli, melankolik Avrupa'dan, en uzak yer olan Şark'a!¹⁶ 19. asırda sanatkâr bir neslin Avrupa yorgunluğu, çeşitli sebeblere dayanan çok pahalı bir fenomendir. Bunlardan biri şüphesiz durmadan gelişen sanayileşme ki, 19. asrı karakterize eden de budur. Bunun neticesi, medeniyetin dejenere etmediği, tabii halinde ısrar eden bir dünyaya hasret artıyordu ki, bunun da Şark'ta mevcut olduğu düşünülüyordu. Heine, 20.3.1843 tarihli "Lutezia" makalesinde şöyle der :

"Beni, Batı'yı terkedip, Şark'ta herhangi bir iptidai vadiyi aramaya sevkeden üç şey var; bu üç şey : Gazla aydınlanma, buharlı makinelerin dumanı ve piyano"¹⁷.

Heine'nin eserinden ortaya çıkan Şark kavramı, coğrafi, kültür tarihi ve edebî olarak çok tabakalıdır ve çok yönlü tesirlere dayanır.

Önce bilgin ve filolog, romantik şairlerin Hindistan'a olan hayranlıklarından etkilenir ve onun için Şark deyince, Hindistan ve Ganj nehri kıyıları akla gelirdi; fakat Şark kavramı, temelde slâm Dini olmak üzere Arap, İran ve Türk Kültür Dünyası'yla münasebetlerini ele aldık.

Heine, Türk Dünyası'yla yakından alâkadar olmuş bir Alman şairidir. Bunun sebepleri arasında, onun çocukluk ve gençlik yıllarına rastlayan Yunan Savaşları ve Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması başta gelir. Fakat Heine, önceden olduğu gibi, sonra da Filhellenizm'e uzak durmuş bir şairdir. Hatta "Die Götter Griechenlands" (Yunan İlahları) şiirinde, Yunanlılara karşı bir tiksinti bile sezilir.

Yunan Savaşları'nın alevlendiği ve Reisebilder'in (Yol Tasvirleri)'nin yayınlandığı 1826 yılı, Heine için bir dönüm noktası sayılır. Bu eserde Heine, Yunanlılar yerine Türkler ve Ruslar'dan söz eder. 1827'de yapmış olduğu İngiltere gezisi, Heine'yi oldukça değiştirir. Aynı yıllardaki İrlanda meselesiyle -ki bu Katoliklerin Hürriyeti (Emanzipation) dir- Yunanlıların du-

¹⁶ Also sprach Zarathustra, Abschnitt: Unter Töchtern der Wüste, 1. ve 2.

¹⁷ Heinrich Heine, Zeitungsberichte über Musik und Malerei, hrsg. von M. Mann, Frankfurt/M., 1984, S. 143.

S. ÜNLÜ : HEINRICH'DE İSLÂM-TÜRK DÜNYASI

rumunu aynı görmek ister ve İngiltere'de kaldığı zaman, Türk-Yunan meselesini, Hilâl-Haç arasındaki mücadele olarak değil, dünya politikası açısından önemli bir olay olarak görür. Olayın dinî yönü de, onun için bambaşka görünür. 3.2.1825'de komik-alaycı Türk kostümü içerisinde karikatürize edilen İrlanda meselesinden haberdar olduğunda, tek taraflı bir düşünüşle, "Türkiye'nin İrlanda dışında bütün insan sınıflarının, inançlarından ötürü baskı altında tutulan tek ülke olduğu" iddiasında bulunur¹⁸.

Heine, burada çok yanılmaktadır. Çünkü Türkler kadar, azınlıklara dinî müsamaha gösterilmiş, bir başka millet göstermek mümkün değildir.

Takriben aynı yıllarda (1835) Türkiye'ye gelen, Feldmareşal Helmut von Moltke'nin de (1800-1891), katılmış olduğu ve Osmanlı Sultanı II. Mahmut'un Rumeli'nde yaptığı bir gezide, bütün azınlıklara hitaben yaptığı bir konuşmada,

"Ihr Griechen, Ihr Armenier. Ihr Juden seid alle Diener Gottes und meine Untertanen so gut wie wie die Moslems, ihr seid vershiedenen Glaubens, aber Euer alle schützt das Gesetz, wie mein kaiserlicher Wille"¹⁹.

"Siz Rumlar, Ermeniler, Yahudiler, hepiniz Allah'ın kulu ve müslümanlar gibi benim tebamsınız, farklı inançlardasınız, fakat hepinizi kanun ve benim iradem korumaktadır."

dediğine şahit olmaktadır.

Şu halde Türk-Yunan meselesi emansipasyon konusuna dahil edilmektedir ve Yunanlıların bu isyanı, "insanlığın kurtuluşu"(!) olarak görülür ve alkışlanır. Halbuki **Anton von Prokesch-Osten (1795-1876)** adlı, bir başka araştırmamızda kendisinden bahsedeceğimiz ve daha sonra Avusturya sefirj olarak İstanbul'da görev yapacak olan Avusturya'lı büyük devlet adamı,

"Armes Griechenland, du gehst aus dem Zustande einer Türkischen Provinz in die russische Sklaven-

¹⁸ Heine, *Englische Fragmente*, E. III, S. 487 ff.

¹⁹ Richard Andree, *Moltkes Reisen in der Türkei*, in: *Daheim*, Jahrgang 1872, Nr. 8.

schaft über und du wirst tausendmal mit Tränen im Auge und ohne Hoffnung im Herzen nach jenem sehnsuchtsvoll zurückblicken" (III, S. 549)

"Zavallı Yunanistan, bağımsız Türk eyaleti olmaktan çıkıp, Rus esaret ve köleliğine giriyorsun. Bir zaman gelecek, gözünde yaş ve kalbinde ümitsizlikle bunu çok arayacaksın."

diyerek gerçeği sergilemektedir.

Daha önce Heine'nin nefis Şark'ın bir parçası olarak gördüğü ve donuk Batı'ya karşı bir denge unsuru olarak ele aldığı Türkiye, şimdi arkaik hakimiyet metodu ve teokratik yapılı, zecrî (represif) bir politik tasvir olarak karşımıza çıkarılmaktadır.

Heine, Türk düşmanlığı için gerçek bir sebep gösterememektedir. "Englische Fragmente"²⁰ adlı yazısında, Avrupalıların Türklere ağır bir zayıflık verdirdiklerini kasıtlı ve savaşçı sinsice bahisle,

"Die Kanonen von Navarino haben sie laut genug ausgesprochen"

"Navarin Topları bunu yeteri kadar yüksek sesle ilân ettiler"

demektedir. Bunun sonucunda, birçok devlet ricalinin kellesinin alındığını ima ile, ipek sicimden (Seidene Schunur) bahsetmekle, Sultan'ın gazabını çeken saray mensuplarının ipele boğulduklarını söylemek istemektedir. Fakat Heine, Bab-ı Âli'nin birgün mutlaka çökeceğini,

"wenn einst die Hohe Pforte zusammenbricht und und brechen wird sie trotz Peras bevollmächtigten Lakaien"²¹

"Beyoğlu'nun yetkili uşaklarına rağmen, Bab-ı Âli birgün mutlaka çökecektir"

sözleriyle haykırmaktadır. Osmanlı'nın çökmesi, Yahudi Heine'nin içten bir dileğidir. Osmanlı'nın Yahudilere, (yukarıda Moltke-

²⁰ Heine, Englische Fragmente, E. III, S. 461.

²¹ Heine, Englische Fragmente, E. III, S. 489.

S, ÜNLÜ: HEINRICH'DE İSLÂM-TÜRK DÜNYASI

nin naklettiği sözlerden anladığımız gibi) adil davranmış olmasına rağmen!

Heine, Reisebilder'in "Yol Tasvirleri" yazarı olarak, Bab-ı Âli'nin, Heine'nin gerici güçler olarak nitelediği bazı Avrupa devletleri tarafından desteklenmesini, bu kini için bir sebep olarak göstermek ister gibidir. Yukarıdaki pasajda yer alan "Peras bevollmächtige Lakaien" sözüyle kastettiği, Osmanlı'yı destekleyen bazı Avrupa devletleridir. Bunların arasında Avusturya başta gelir ki, bu devletler Yunanistan'ın, daha doğrusu Balkan Yarımadası'nın Slavlaşması sonucu, Türkiye'nin Rusya'nın kucağına düşmesinden korkmaktadırlar.

Bu sözler, Heine'nin Türk'e ne derece düşman olduğunu açıklamaya yeter niteliktedir. 1828'de Ruslar'ın Türklere saldırımlarına sempati duyar.

Bakışlarını bütünüyle Türk-Yunan Savaşları'na teksif eder. Rusların İstanbul'a ulaşabileceğini savunması üzerine, onun Ruslar'ın ağızından konuştuğunu söyleyenlere cevabı,

"Ja, ich bin gut russisch"²²

"Evet, ben tam manasıyla bir Rus yanlıyım"

sözleri olmaktadır.

Bu onun Çar Nikola yanlısı olduğunun açık ifadesidir. Heine'nin Çar'a alkış tutması, Türk-Yunan Savaşı'yla ilgilidir. Çünkü Heine, Çar'ı, Yunanlılar'ın intikamını Türklere alan ve savaşta ölen Yunanlılar'ın dul karılarının hamisi olarak görmek ister²³.

Ruslar'a karşı Türklere'in kaybetmesi, Heine'yi rahatlatır ve Türklere'e daha fazla saldırır. Çünkü Heine Wellington, Metternich (Avusturyalı devlet adamı) ve papa gibi gerici güçlerin (!),

"Für das Heil des Halbmondes beteten"²⁴

"Hilâl'in zaferi için dua ettikleri"

fikrindedir. Görüldüğü gibi ne idüğü belirsiz bu Yahudi, kendi yuvasına da pislemektedir.

²² Heine, Reise von München nach Genua, E. III, S. 277.

²³ a.g.e., E. III, 278.

²⁴ Englische Fragmente, E, III, S. 278.

Heine bu devirde kendini bir 'hürriyet mücahidi' ve 'ihtilâl taraftarı' olarak görmektedir.

Heine, Kuno Franke'nin zikrettiği gibi ²⁵, Türkler'e karşı sebepsiz yere öylesine kin doludur ki, Ruslar'ın müdahalesini müsbet ve haklı olarak görür. Fakat birkaç sene sonra Rusya'nın gizli niyetlerini sezmiş olmalı ki, Çar Nikola'nun Rusya'sında.

"Jenen furchtbaren Riesen erkannte, der jetzt noch schläft und im Schlafe wächst, die Füße weitau-
sstreckend als die duftigen Blumengärten des Mor-
genlandes" ²⁶

"Henüz uyuyan, uyurken sessizce büyüyen, ayaklarını Şark'ın çiçek bahçelerine uzatan (istilacı) dev'i"

görüyordu.

Fakat 1820 de Rusya'nın "Asyalı Barbarlar" (asiatische Barbaren) (!) olarak nitelediği Türklere karşı Yunan dul ve yetimlerini himaye ettiği fikrindeydi.

Avrupa kamuoyu zaten peşin hükümlerle öteden beri Türkler'in aleyhindedir. Yunan Savaşları dolayısıyla bu durum yeniden gündeme gelir. Heine korkunç egoist bir Yahudi olarak, bundan istifade etmek yoluna gider. Hakikatte Yunanlılar onun için gayesine ulaşmak yolunda bir vasıtadan başka bir şey değildirlir.

O günlerde yeniden gündeme gelen Barbar Türkler (!) için Avrupada "Kümmeltürken" tabiri yaygındır. Fakat bu Heine'nin icadı değildir. Bu kelime "Hellen" edebiyatında slogan haline gelen bir küfür kelimesiydi. Fakat Heine bunu, dinî sebeplerden ziyade, Türklüğe karşı sebepsiz bir nefret dolayısıyla kullanmaktadır. Filhellenizmin ilk yıllarında pek hissedilmeyen bu menfî zihniyet, Şam Skandalı dolayısıyla zirvesini bulur. Fakat onun esas saldırganlığı, Yunan meselesine duyduğu ilgiden kaynaklanır. Bu ilgisinin de sebebi vardır. Buna aşağıda temas edeceğiz.

1831 de yayınlanan Fransız Ressamları (Französische Maler) başlıklı yazısında, Heine'nin Türklere duyduğu sebepsiz

²⁵ Kuno Franke, *Weltbürgertum*, S. 83.

²⁶ Ludwig Börne, a.g.e., VII, 85.

S. ÜNLÜ: HEINRICH'DE İSLÂM-TÜRK DÜNYASI

antipatisi ortaya yeniden çıkar. Burada onun hareket noktası Alexandra G. De Camp'ın "Patronille Turque" ya da "Ronde de Smyrne"²⁸ tablosudur. Bu tabloda, şüphesiz onun kendine has aktüel Türk imajını yeniden görmüş olduğunu söylemek mübalağa olmaz. Çünkü onun bu tabloyu tasviri, dikkatli okunduğunda, orada tasvir edilen figürlerin dışında, hayalindeki Türk imajı, geri kalmış despot-Şark monarşisi (!) olarak gözlerinin önünde olduğu intibayı ortaya çıkar.

"Der Schwammbächige hoch zu Ross sitzende Han-Bey-Oberhaupt der Polizei zu Smyrna"²⁹

"At üstünde göbekli İzmir polis müdürü"

ifadesi, onun hayalindeki Türk üst makamlarının canlı bir sembolünden başkası değildir.

Bu polis müdürünün yanısıra,

"Zu Fuss laufende, wenn getreue Vollstrecker seines Willens"³⁰

"Yanısıra koşan ve emirlerini ifa eden uşaklar"

düşüncesi üzerine kurulu Türk adaletini imadır ki, Heine bununla yıllar sonra meşgul olmuştur.

Bütün bunlar onun Kasım 1827-Ağustos 1828 tarihleri arasında Münih ikâmetinden kaynaklanır. Heine bu yıllarda Münih Üniversitesi'nde bir profesörlük peşindedir. Bunun için de, bir tavsiye mektubu gereklidir. A. Wilhelm Schlegel'den beklediği tavsiye mektubu gelmeyince bu niyeti gerçekleştirmez. Bavyera krallığının başkenti Münih'in, Filhellenist hareketin kalesi olduğu bilinmektedir. Bunun da sebebi, kraliyet ailesinin Yunan meselesine gösterdiği canlı ilgiyle dayanır. Bavyera kralı 1. Ludwig, Yunanlılara yaptığı büyük para yardımı yanısıra, 1826 da çıkardığı bir emirle subaylarını, "rütbe ve kadroları mahfuz kalmak kaydıyla" Yunanlıların yanında Türklere karşı savaşmaya memur etmişti³¹. Bavyera'da Hellenist yanlılığı, o günler

²⁷ Heine, E. III, 187, 553.

²⁸ Vgl. Engl. Fragmente, IV, S. 49 ff.

²⁹ Engl. Fragmente, IV, 41.

³⁰ Engl. Fragmente, E. IV, 41.

³¹ Varhagen von Ense, Blätter, Bd. IV, S. 108.

orada gazeteci olarak çalışan, uygun bir mevki peşinde koşan Heine'nin işine gelmektedir. 1828 Mart'ında şaka yollu,

"Von unserem aufblühenden Bier Athen"³²

"Köpüklenen biramız, Atina"

dan söz ediyorsa,³³ ve daha sonra da Bavyera kralına "Paşa" (An Hiller, 24.10.1832, HSA, 21.40) diyorsa, bundan onun bazı imalarda bulunduğunu anlıyoruz. Fakat onun Filhellenizm ile münasebetlerinde en önemli dayanak noktası, mektuplarıyla da belgelenen, Profesör Friedrich Thiersch ile olan ilişkisidir. Prof. Thiersch, baştan beri aktif bir Filhellenist (Yunan Yanlısı) olarak bilinmektedir.

Wolf Seidl,

"Bayern in Griechenland" (Yunanistan'daki Bavyera) başlıklı yazısında "Es ist Fr. Thiersch, nach Lurwig dem 1.,

Schlüsselfigur des bayrischen Filhellenismus"

"Prof. Thiersch, Bavyera kralı 1. Ludwig'ten sonra en önemli sima, kilit adam"

demektedir.

Heine ile Thiersch arasındaki yakın ilişkiyi, Heine'nin 12 Haziran 1828 tarihli, Thiersch'e yazmış olduğu mektup da göstermektedir³⁴. Heine'nin Türk düşmanlığı, Yunan savaşlarından sonra Thiersch'e yazdığı 15 Mart 1832 tarihli mektubunda yer alan,

"Lieber Hofrat, Sie haben unterdessen Griechenland erobert, und im Geiste habe ich Sie auf Ihren Reisen mit Liebe überall verfolgt"³⁵

"Sayın Müşavir, siz bu arada Yunanistan'ı fethettiniz ve ben de, mânen sizi, gezilerinizde adım adım takip ettim" (Thiersch, 1827 de Yunanistan'a gitmişti)

sözlerinden anlaşılmaktadır .

³² an Cotta, 14.3.1828.

³³ HSA, 20, 321, an Hiller, 24.10.1832, HSA, 21, 40.

³⁴ Vgl. HSA, 20, 334.

³⁵ HSA 21, 108.

S. ÜNLÜ: HEINRICH'DE İSLÂM-TÜRK DÜNYASI

Bundan da, Münih'te, Heine ile Thiersch arasında, az veya çok Türk-Yunan çatışması konusunda konuşmalar olduğu anlaşılmaktadır, ki bu da Heine'yi Yunanlılara biraz daha yaklaştırmış, fakat Türklere karşı sebepsiz kinini de o ölçüde artırmış olmalı. Heine'nin burada tek taraflı olarak Thiersch'in etkisinde kaldığı meydandadır.

Heine'nin, Türklere karşı da Ruslar'ı tutması, Münih'te Rus şair ve diplomatı F.İ. Tjutschew'le olan münasebetlerinden kaynaklanır³⁶.

Tjutschew, Heine'yi Çar Nikola lehine Türklere aleyhine etkilemiş olmalı. Bu konuda 15.6.1828 de Cotta'nın **Yurt Dışı "Ausland"** dergisinde, Petersburg'daki muhabirinden yayınladığı haber zikredilmeye değer³⁷.

Heine'nin öteden beri Türk yanlısı ve Rotschild 1. olarak nitelediği Avrupalı para babalarından başka, bu raporda Papa da, "Türklerin Dostu" (!) sayılacak kadar ileri gidilmekte ve Heine'nin ifadesiyle, "Türkiye'nin ve Hilâlin kurtuluşu" için dua etmektedirler.

1828 Türk-Rus savaşı patlak verdiğinde, Heine'nin Cotta'nın "Neue Allgemeine politische Annalen" (Yeni genel politik Yıllıklar) dergisinde redaktör olarak Münih'te çalıştığı bilinmektedir. Temasta bulunduğu mevki sahibi kimselerle, Türk-Rus savaşına ilgisi günün öbür konularından az değildi³⁸. Türk-Rus sürtüşmelerini yakından takibediyordu. 11 Kasım 1828 tarihli Floransa'dan Cotta'ya yazmış olduğu mektubunda,

"Dr. Linder... hat geäußert, seitdem die Russen bei der Eroberung der Türkei einige Schwierigkeiten finden"³⁹

"Dr. Lindner, Rusların Türkiye'yi istilâları esnasında, büyük güçlüklerle karşılaştıklarını bildiriyor"

demektedir.

Aslında Türkler çok iyi direnmişlerdir. Öyleki Ruslar bir

³⁶ Vgl. H. Houllou, The Image of Russia in Heines Reisebilder, in: Heine-Jahrbuch, 1976, S. 23 ff.

³⁷ Das Ausland, Jg. 1828, Nr. 167, tarih: 15.6.1828, S. 667.

³⁸ Vgl. E. III, S. 270.

³⁹ HSA, 20, 348.

süre için mağlup telâkki edilirler. Bu, Heine'yi hayal kırıklığına uğrattır. Ancak General Diebitsch'in sayesinde 1829'da, Edirne'nin alınışı, Heine'nin şüphelerini ortadan kaldırmıştır.

Bu savaş, en azından Heine'nin Türkiye hakkındaki bilgilerini düzeltmesine ve genişletmesine vesile olmuştur. Türkiye'nin Avrupa'nın sosyal politikasında oynadığı rol ve durum hakkında esas kaynak, Heine'nin okumakta olduğu gazetelerdir. Gençliğinden beri okuduğu gazeteler aracılığıyla onu üç konunun ilgilendirdiği görülür :

Bunlardan biri, Yeniçeri Ocağının 1826 da Sultan II. Mahmut tarafından kaldırılışdır. W. Menzel'in "Deutsche Literatur" (Alman Edebiyatı) başlığıyla 1828'de "Neue allgemeine politische Annalen" (Yeni Genel Politik Yıllıklar) da yayınlanan yazısında, şu satırları okumaktayız :

"Die alten Romantiker, die Janitscharen, werden zu regulären Truppen zugestuzt; müssen ihre Kessel abliferen, müssen die Goethesche Uniform anziehen, müssen täglich exerzieren" ⁴⁰

"Eski Romantikler, yani yeniçeriler, düzenli birlikler haline sokuluyorlar; kazanlarını teslim etmek, avrupai üniforma giymek (Goethesche : Avrupaya has), her gün talim etmek zorundalar"

Yeniçerilerin kaldırılması, Türk-Yunan savaşları sırasında, Türkiye'nin en önemli iç meselelerinden biriydi ⁴¹. Bununla ilgili olarak Varnhagen von Ense (Genç Almanya Ekolü'nden) birkaç gün sonra günlüğüne şu notları düşer :

"Grosse Begebenheit in Konstantinopel! Europäische Übung und Disziplin unter den Türkischen Truppen anbefohlén; Aufstand des Janitcscharen, Gemetzel, Zusammenschissung und Hinrichtung der Empörer, der Sultan hat gesiegt, was wird nun weiter werden?" ⁴²

"İstanbul'da büyük olay! Türk ordu birliklerine avrupai eğitim ve disiplin emredildi, yeniçeriler isyan etti, her tarafta kan gövdeyi götürüyor, isyancılar

⁴⁰ E. III, 255.

⁴¹ Heinrich Stieglitz, Selim der III. in : Bilder des Orients, Bd. III, 1380/31, S. 58/257.

⁴² Varnhagen von Ense, Blätter, Bd. IV, S. 87.

S. ÜNLÜ : HEINRICH'DE İSLÂM-TÜRK DÜNYASI

kurşuna diziliyor, idam ediliyor. Sultan galip geldi, bakalım bundan sonra ne olacak?"

Sondaki soru cümlesi, Heine'nin dahil olduğu Avrupa kültürlü kamu oyunun ilgisi üzerine dikkatleri çekmektedir. Gelelim Yenicherilere; Anton von Prokesch-Osten, onları şöyle tarif ediyor :

"Alles rauh misstönend der vollkommenste Ausdruck für den Begriff 'Barbarei'" ⁴³

"Bu kaba ve gürültücü halleriyle, Barbarlığın tam timsali"

Stieglitz'in "Selim der Dritte", 1831 (3. Selim) dramında görmüş olduğumuz gibi, bunlara burjuva meslekleri ve evlenme müsaade edileli beri bozulmuşlar, sultana destek olmaz olmuşlar, üstelik devletin başına belâ olmuşlardır. III. Selim'in bu ocağı kaldırma teşebbüsleri 1807'de hayatına mal olmuştur. İsyan edecekleri zaman kazan kaldırırılar, fakat aynı zamanda müşaverede bulunacakları zaman, kazanın etrafında toplanırlardı ⁴⁴. Kazanın devrilmesi (kazan kaldırma deyimini hatırlayalım) yenicherilerin isyanının, bir işareti sayılırdı; kazanı gönüllü ya da cebren teslim etmeleri, bu ocağının lağvının bir sembolüdür.

Heine 6 Mayıs 1843 tarihli "Lutezia" makalesinde, bu kazan motifinin yenicheriler ve Osmanlı İmparatorluğu için önemine yeniden döner. Bu sefer yalnız Alman romantikleri değil, fakat aynı zamanda Fransız parlamenterleri de yenicherilerle karşılaştırılır :

"... jene konstitutionellen Janitcsharen, welche hier nach Laune die Minister absetzen und einsetzen, erregt einer derselben ihre Ungnade, so versammeln sie in ihren parlamentarischen Ortas und Pauken los auf ihre Kessel" ⁴⁵

"Şu meşrutiyetçi yenicheriler arzu ettikleri zaman is-

⁴³ Anton von Prokesch-Osten, Erinnerungen aus Aegypten und Kleinasien, Bd. III, Wien 1831, S. 29, karş.: Fürst Hermann von Pückler-Muskau, Semilasso in Afrika, Bd. III, S. 58.

⁴⁴ Vgl. Joseph von Hammer-Purgstall, Geschichte des Osmanischen Reiches, Bd. I, Pest 1827, S. 93.

⁴⁵ Engl. Fragmente, E. VI, 369.

tedikleri bakanı başa geçiriyor, istediklerini azlediyorlar; biri eğer onları öfkelenendirirse, derhal parlamento odalarında toplanıp, kazanlarını davul gibi habire gümbürdetiyorlar”

Heine, Türk tarihi konularındaki bilgilerini artırmış olmalı. Çünkü yeniçeri terminolojisinden özel bir terim kullanmaktadır: Bu da “Orta” kelimesidir ki, Ocak anlamına gelir. Zannedirim Heine, **Orta**, kelimesini **Oda** ile karıştırmış olmalı. **Oda**, burada bir dereceye kadar kışla (Kaserne) demektir.

Heine'nin Türkiye'deki olaylara ilgisini artıran sebeplerden bir diğeri olarak da, 1829'da, kardeşi Maximilian Heine'nin Rus işgal ordusunda doktor olarak görev almış olmasını zikretmek yerinde olur⁴⁶. İki kardeş arasında mektuplar teati edilmiştir. Elimize fazla mektup geçmemiştir. Aksi halde Heine'nin Güney Doğu Avrupa'daki olaylar hakkındaki görüşlerini daha geniş biçimde öğrenmek mümkün olurdu. Heine, kardeşi Maximilian'ın “Türkiye Seferi” hakkında, 3 Ağustos 1852 de, “Allgemeine Zeitung”da (yayınlanışı 9. Ağustos 1852) bir yazısından bahsediyor⁴⁷.

1833 de, Max'ın Rus ordusuna ithaf ettiği, “Bilder aus der Türkei” (Türkiye'den Tasvirler) (bir nüshası Heine'nin kütüphanesinde kalmıştır)⁴⁸, isimli kitabı yayınlanır.

A. Strodtmann'ın (aynı eser, Cilt I, S. 141) isabetli bir şekilde formüle ettiği gibi, kitapta Ruslara olan fanatik hayranlıktan başka beyan yer almaz⁴⁹. H. Zauber de, “Zeitung für die elegante Welt”de yayınlanan 20.3.1854 tarihli yazısında, sözde meşhur (I) Heinrich Heine'nin, kardeşinin adı altında, bu kitabı,

“Es ist das Geschwätz eines Arztes, der kaiserlich-russisches Brot genießt und sehr alltägliche Begriffe von Ländern und Völkern hat”⁵⁰

⁴⁶ Vgl. Heinrich Heine an Moser vom 13.10.1829, HSA 20, 364, an Fr. Robert und an J.H. Metmold, beide vom 15.1.1830, HSA, 20, 381.

⁴⁷ 3.8.1852, yayınlanışı: 9.8.1852.

⁴⁸ Vgl. E. Gallen, Heines Privatbibliothek, in: Heine-Jahrbuch, 1962, S. 107. Ang. Nr. 136.

⁴⁹ H. Zauber: Zeitung für die elegante Welt, 20.3.1854, Nr. 56.

⁵⁰ Vgl. Heinrich Heine, an Maximilian Heine, vom 21.4.1834, HSA 21, 60 ff.

S. ÜNLÜ : HEINRICH'DE İSLÂM-TÜRK DÜNYASI

"Kitap, Rus ekmeği yiyen, Rus uşağı bir doktorun gevezeliğinden, çeşitli ülkeler ve milletler hakkındaki beyanlarından başka birşey ihtiva etmemektedir"

cümleleriyle tenkid etmektedir. Heine bu kitabı alıp üç kere okuduğunda, çoktan Rusya ve Çar tarafgirliğini bırakmış, Ruslar'ın Balkanlardaki sinsî niyetlerini anlamış ve Türkiye'deki durumlar hakkında tamamen değişik ve yeni görüşler kazanmıştır. Paris'e yerleştikten sonra da; kazandığı Türkiye imajları, kardeşinin maksatlı ve zayıf "tasvirlerinden" daha çok etkili olmuştur.